

PROFILI

Kansalaisopistot ja valta

Riitta Miettinen

Kansalaisopistot ovat vapaan sivistystyön laajin oppilaitosmuoto lukumääräisesti, alueellisesti ja opiskelijamääränsä osalta. Opistojen yli satavuotinen historia on keskeinen osa maamme kansansivistyksen ja aikuiskoulutuksen historiaa. Viime vuosikymmenen alussa Juha Sihvonon kysyi, vieläkö kansalaisopistoja tarvitaan ja mikä on niiden rooli aikuiskasvatuksen ja -koulutuksen kentässä. Kysyttiin, onko vapaat sivistystyöt jo tehty. Hän vastasi opistoja yhä tarvittavan.

Opistoväki vastaa tänäänkin samoin. Tuoreen arviointiselvityksen mukaan 98 prosenttia opistojen rehtoreista on sitoutunut työhönsä ja uskoo opistojen tulevaisuuteen. Georg Henrik von Wright on sanonut, että jokaisen aikakauden tulee määritellä humanismi uudelleen. Samoin on laita sivistyksellisen aikuiskasvatuksen. Jokainen aika asettaa sille uusia haasteita ja kehitystehtäviä. Työtä on paljon takana mutta Suomen, Euroopan ja maailman näkökulmasta sitä on vähintään yhtä paljon edessä.

Kansalaisopistot ja valta-tarkastelu tuo eteen monia mahdollisia kysymyksiä. Kenen ja mitä valtaa tulisi tutkia, ideologioiden, talouden, monitasoisen hallinnon, viranomaisten vai kansalaisopistojen toimijoiden valtaa. On kysyttävä, kuka valtaa käyttää ja kenen eduksi. Edelleen olisi tutkittava sitä, miten valta näyttäytyy, miten se on historian saatossa muuttunut ja onko se läpinäkyvää vai piiloista.

Tässä esityksessä kiinnostukseni kohdistuu opistotyön toimijan valtaan, joka kokemukseni mukaan on monissa tilanteissa alisteista suhteessa opistojen rahoittajien valtaan. Rahoittajien, valtion ja omistajakuntien ja -yhteisöjen valta on asettaa opistotyön yhteiskunnallisia tavoitteita. Se konkretisoituu normeina, ohjeina, arviointeina, komiteoiden teksteinä ja lainsäädäntönä. Se on ollut 1990-luvulle saakka avointa ja läpinäkyvää, mutta viime vuosikymmenenä piiloista: ilmiasultaan hyvää tarkoittavan elinikäisen oppimisen ilosanoman kaapuun kätkeytynyttä markkinaliberalistisen ideologian valtaa.

Tarkastelen kysymystä kansalaisopistosta ja vallasta oman toimintani mikrohistoriallisesta näkökulmasta arkisen työn tasolta. Mukana on väistämättä muisteluita ja niiden tuomia tunteita kuten iloa ja ahdistusta, toivoa ja tappiomielialaa. Vuoden sisällä eläkkeelle lähtevänä mukana on tilinpäätöksen makua, jossa kiitollisuuteen sekoittuu harmistusta ja monia huolenaiheita suhteessa opistotoiminnan tulevaisuuteen.

Olen ollut opistotyössä lähes koko työurani, neljä vuosikymmentä. Niinä olen saanut opettaa, ohjata ja kannustaa tuhansia aikuis- ja vähän myös lapsiopiskelijoita alkaen viisikielisen kanteleen soittajista kulttuurihistorian opiskelijoihin, työttömien keskusteluryhmästä elämäkertakirjoittajiin, kansalaisopintoja opiskelevista aikuiskasvatuksen ja kansainvälisyyden löytäneisiin aikuisiin.

Kansalaisopiston rehtorin moninainen valta

Rehtori on kansalaisopistossa yksi vallan käyttäjä. Hänellä on valta vaikuttaa moniin isoihin asioihin, kuten opiston strategisten linjausten tekemiseen, opetussuunnitelman ja opetuksen painopisteiden eli profiilin luomiseen, opettajien valintaan, henkilöstöjohtamiseen sekä pedagogiseen johtamiseen. Hänellä on käyttötalousbudjetin raameissa taloudellista valtaa. Arkityössään hän käyttää valtaa myös lukuisissa pienissä asioissa, jotka turvaavat opiston perustehtävän toteutumista.

Rehtorina olen saanut olla strategisen johtajan, talousjohtajan, henkilöstöjohtajan ja pedagogisen johtajan roolissa. Olen saanut taistella opistotyön puolesta, sen olemassaolon oikeutuksesta, taloudesta ja tuntimääristä. Olen tehnyt toiveikkaana investointiohjelmaa toimitilojen, jopa uuden opistotalon saamiseksi ja saanut pettyä yhtä monta kertaa. Olen esittänyt uusien päätoimisten opettajien toimien perustamista epäonnistuen. Olen jopa tehnyt laadunarviointia sekä kaksi valtakunnallisessa kisassa palkinnoille pääsemätöntä laatupal-
kintohakemusta. Ja kaikesta huolimatta olen lähes joka hetki rakastanut tätä työtä.

Työssäni olen saanut käyttää virkavaltaa, asemavaltaa, talusvaltaa ja poliittista valtaa, olenhan toiminut työni ohella kunnallispolitiikassa, nyt jo viidettä kautta valtuutettuna ja monessa eri lautakunnassa. Olen halunnut poliittisen vallan käyttäjäksi saadakseni opistotyölle arvostusta ja sen myötä parempia resursseja. Osallistuminen yhteiskunnalliseen toimintaan ei tosin ole ammattipiireissä ollut arvostettua eikä tavanomaista.

Valtaa ei kuitenkaan ole ollut riittävästi, ei niin paljon, kuin olisin tahtonut. Monia tarpeita on jäänyt tyydyttämättä. Opistoa olisi pitänyt saada kehittää enemmän ja paremmaksi. Olen kokenut liian monta kertaa jääväni yksin taistelemaan tuulimyllyjä vastaan.

Kunnallisen luottamuselimen valta

Kunnallisessa kansalaisopistossa valtaa ylitse rehtorin käyttää hänen esimieskaartinsa, sivistystoimenjohtaja, opetuslautakunta, kaupunginjohtaja ja viime kädessä kaupunginhallitus ja -valtuusto. Sieltä tulevat talouden reunaehdot, menot, tulot ja netto. Niiden kautta määrittäytyy se, miten paljon opetushenkilöstöä voidaan vuosittain ottaa, opetusväline- ja kalustohankintojen eurot ja opistotyön muut materiaaliset puitteet.

Olen esittänyt kaupungin investointisuunnitelmaan joka vuosi jo yli kymmenen vuoden ajan opiston toimitilojen saamista, mutta turhaan. Aina on opetuslautakunta pannut edelle muiden oppilaitosten ja koulujen tilatarpeet ja heittänyt kansalaisopiston esitykset suunnittelukauden ulkopuolelle. Lasten ja nuorten sekä ammatillisten oppilaitosten opetustilat ovat olleet ensisijaisia. Vapaan sivistystyön aikuisopiskelijoiden tarpeita ei ole kuultu.

Opetuslautakunnan nykyinen puheenjohtaja tuntee kansalaisopistotoimintaa heikosti. Hän on ilmoittanut opetuslautakunnalle pitävänsä huolen siitä, että hänen puheenjohtajakaudellaan opistosta tehdään pelkkä virtuaaliopisto. Kun kutsuin hänet tutustumaan opistoon, hän ilmoitti koko henkilöstöllemme, että hänen mielestään teemme päällekkäistä työtä musiikkiopiston ja taidekoulun kanssa. Lisäksi opetuksemme on elitististä. - Olimme tyrmistyneitä hänen lausunnostaan.

KOL:n tammiseminaarissa 2010 Tuovi Manninen OAJ:sta totesi, että hallinnon ja päätäjien tietoutta vapaasta sivistystyöstä tulisi lisätä etenkin kuntakentällä. Hänen mukaansa kunnallisten lautakuntien jäsenet ovat useimmiten aika kaukana opistojen käytännöstä. - Tähän näkemykseen voi täysin yhtyä.

Valtiovallan valta: läpinäkyvää ja piiloista

Ylitse kuntavallan on opetushallituksen valta jakaa hanke-, laaturapalkinto- ja opintoseteli-tyyppisten avustusten rahoja sekä opetusministeriön, viime kädessä eduskunnan, budjetti-valta päättää valtionosuustunneista eli suoritteista, jotka vuosittain tuovat rahaa omistajayhteisölle sen opistolle hyväksytyin tuntimäärän ja laskennallisen kertoimen perusteella.

Edellä kerrottu vallankäyttö on julkista järjestelmävaltaa. Se on läpinäkyvää ja loogista seurausta siitä, että kansalaisopistot ovat yhteiskunnan rahoittamia oppilaitoksia. Ne saavat julkista rahoitusta toimintaansa niin valtiolta kuin omistajayhteisöiltään, jotka useimmiten ovat kunnat tai kuntayhtymät. Onkin pidetty selvänä, että sillä, joka toimintaa rahoittaa, on myös valta kertoa jotain siitä, millaista opistotyötä maassa saadaan harjoittaa. Valtioisännän ääni kuuluu lainsäädännössä ja erilaisissa kehittämissuunnitelmissa, jotka normittavat toimintaa.

Rahanjakajan valta on opistotyön omakohtaisessakin historiassa ollut monimuotoista. Suunnitteluperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan kaudella, suoriteperusteisen valtionavun aikaan Kouluhallitus ylimpänä keskusvirastona ohjeisti lääninhallitusten kautta varsin yksityiskohtaisesti sen, mitä saatiin opettaa ja millä välineillä. Kouluhallitukselta jouduttiin anomaan edeltäkäsikin mm. opetusvälinehankintoja valtionosuuteen oikeuttavaksi. Valtionosuutta ei myönnetty esimerkiksi lentopallon peluuseen. Kouluhallitus julkaisi ns. runko-opetus-suunnitelmia, joissa ohjeistettiin tarkat tuntimäärät vaikkapa ensiapukurssiin tai puutarhanhoitoon. Opetussuunnitelmiin kohdistuva ohjausvalta oli 1970–80-luvuilla, opetusteknologian ja behaviorismin kulta-aikana, ankaraa.

Työurani alkuvuosina kerrottiin hupaisia tarinoita Kouluhallituksen ratkaisuksista. Eräsikin opisto halusi perustaa puhallinorkesterin ja aloittaa opetuksen. Tarvittiin soittimia ja tehtiin Kouluhallitukselle anomus niiden saamiseksi. Vastaus oli lakoninen: Opistoon saadaan valtionapuun oikeuttavana hankkia yksi torvi. Pettymys oli melkoinen: rakenna nyt sitten yhdellä torvella orkesteria.

Opetussuunnitelmat tuli vuosittain lähettää lääninhallituksen tarkistettaviksi. Jokaisen kurssin osalta tuli ilmoittaa opetustavoitteet 'magerilaisen pääteikäyttämisen' termein. Opetussisältöjen tuli olla tiukasti erillisiä opetustavoitteista. Tuolloin oli tavallista, että rehtorit soittelivat toisilleen ja kyselivät, millainen tavoite ja sisältö tietyn kurssin osalta on mennyt syynistä läpi ja tullut hyväksytyksi. Kaikki tiesimme, että jumpparyhmät oli syytä nimetä terveystieteeksi ja niiden onnistuneita tavoite- ja sisältökuvauksia kopioitiin yön hiljaisina tunteina innokkaasti opistosta toiseen. Ikävää oli, että moiseen askareeseen uhrattiin paljon aikaa ja vaivannäköä. Ensin rehtori runoili kuvauksia, sitten koulutoimintatarkastaja luki ne sanasta sanaan ja korjasi punakynällä ja viimein vielä Kouluhallitus sanoi painavan sanansa ennen rahoituksen heltiämistä. Vielä surullisempaa oli se, ettei paperille kirjattu välttämättä laisinkaan kuvannut sitä toimintaa, mitä opintoryhmässä tapahtui. Teoria ja käytäntö olivat valovuosien päässä toisistaan.

Menoperusteinen valtionapu tuli tiensä päähän, kun Kouluhallituksessa olisi tarvittu yhä suurempi ihmisjoukko tutkimaan kuittipinoja ja -laskelmia. Koiranleuat väittivät, että tilitykset piti tehdä jopa paperiliittimistä. Valtionapuserelvitykset valmistuivat vasta vuosien päästä. Silloin nähtiin joutuiko omistajayhteisö maksamaan lisää vai saiko se kenties palautusta valtiolta. Suoriteperusteiseen valtionosuuteen siirryttiin vuonna 1993. Se merkitsi vapautusta yksittäisten hankintojen ennalta anomisesta ja niiden tarpeen perustelemisesta paperisodasta ja kuittijäljennösten oikeaksi todistamisista.

Suoriteperusteisessa valtionosuudessa on kuitenkin nähty vaarana opistojen houkutus tarjota opetusta mieluummin sellaisissa aineissa, joihin on kovin kysyntä. Kysyntä siis ohjaa tarjontaa, jolloin kunnan oman aktiivisen sivistyspolitiikan tekeminen voi kyseenalaistua. Lama ja kuntien köyhtyminen kasvattavat edelleen tätä kysynnän mukaista opetussuunnittelua: vähenevillä rahoilla toteutetaan suosittuja kursseja kysymättä niiden sivistyksellistä tai yhteiskunnallista merkitystä. Uutta luoviin kokeiluihin ja riskinottoihin ei ole mahdollisuuksia.

Ammatillinen aikuiskoulutus jyräsi vapaan sivistystyön

Aikuiskoulutuskomitean toinen osamietintö (1975) nosti ammatillisen koulutuksen keskiöön. Siihen asti ammatillisen koulutuksen kehittäminen oli ollut vähäistä. Se ei vastannut määrällisesti eikä laadullisesti jatkuvan taloudellisen kasvupyrkimyksen tarpeisiin. Ammatillisen koulutuksen määrää lisättiin, järjestelmää laajennettiin, työvoimaa uudelleen kouluttavat ammattikursikeskukset kasvoivat ja saivat runsaasti resursseja työikäisen väestön uudelleenkoulutukseen. Uusia ammattitutkintoja tehtiin niin, että tänään niitä on runsaat kolmesataa. Ammatillisen koulutuksen 1980-luvulta alkanut invaasio merkitsi myös laajenevaa ammatillisten opettajien kouluttamista ja yliopistoverkoston rinnalle synnytetyn, maan kaikkiin osiin yltävän ammattikorkeakoululaitoksen ja niiden täydennyskoulutus- ja kehittämissyksikköjen perustamista.

Vuonna 1978 valtioneuvosto antoi periaatepäätöksen aikuiskoulutuksen kehittämisestä. Siinä korostettiin ammatillisen koulutuksen kehittämistarvetta. Ammatillisen koulutuksen nopea volyymin kasvu merkitsi vapaan sivistystyön joutumista sivuraiteelle koulutusmarkkinoilla, jossa vuosi vuodelta kilpailtiin yhä kovemmin resursseista, opettajista ja opiskelijoista. Koska pelkästään ammatillisen koulutuksen nähtiin edustavan edistystä tuottamalla yhä parempaa työvoimaa elinkeinoelämän pyörien pyörittämiseen ja jatkuvan taloudellisen kasvun mahdollistamiseen, menetti vapaa sivistystyö ja kansalaisopistotyö sen suurimpana oppilaitosmuotona rahanjakajien suopean suhtautumisen. Sen yhteiskunnalta saama tuki väheni 1990-luvun alun lamavuosina neljänneksen ja oli vaatimatonta suhteessa ammatilliseen aikuiskoulutukseen, joka porskutti vuosi vuodelta suurenevien tukien ja kokeilurahojen myötävirrassa.

Suhtautuminen kansalaisopistoihin siis muuttui. Valtiovalta alkoi kyseenalaistaa opistojen harrastusopintoja, eiväthän ne lisänneet tuottavuutta. Eihän se pidä talouden rattaita liukkaina, että ihmiset tekevät käsitöitä tai maalaavat tauluja. Eihän ihmisiä pidä tehdä harrastamisella elämäänsä tyytyväisiksi vaan yhä ahneemmiksi kuluttajiksi.

Uusliberalistisessa henkisessä ilmapiirissä opistot eivät osanneet pitää puoliaan? Niiden toimijat eivät osanneet kertoa päättäjille, että ihmiset tarvitsevat yhä kovenevalle ja vaativammalle työelämälle vastapainoa. Emme osanneet viestiä riittävän vakuuttavasti, että stressiä voi vähentää käymällä kerran viikossa kuntojumpassa tai kutomassa kangasta. Samalla monilla elämänalueilla nähtiin, että työn kurjistuminen vaati veronsa. Psykkelilääkkeiden käyttäjien ja masennuspillereiden syöjien määrä on ennennäkemätön.

Kansalaisopistotyötä alettiin arvostella keskiluokkaiseksi. Osoitettiin kansalaisopistojen palvelevan jo ennestään hyvin koulutettuja. Opistoilla ei ministeriöiden virkaihmissen mielestä ollut riittävästi linjakkuutta tai suunnitelmallisuutta. Erityisen ankarasti opistoja arvosteltiin siitä, että ne eivät pelasta syrjäytymisvaarassa olevia, pudokkaita, työttömiä ja maa-hanmuuttajia sopeutumaan ja muuttumaan kulutusyhteiskunnan kunnan työmehiläisiksi. Opistoissa vain hyväntuoksuiset naiset kävivät opiskellessaan vieraita kieliä vailla emansi-

patorista nostetta.

Lama ja suuruuden ekonomia

90-luvun lama oli kunnissa käännekohta kunnallisten opistojen kohtelussa. Kuntapäätäjät alkoivat etsiä säästöjä opistojen yhdistämisestä. Vaikka monet paikallisten selvitysmiesten ja -naisten tekemät laskelmat osoittivat, ettei taloudellisia säästöjä juuri saavuteta, lähti muutoksen juna liikkeelle. Viitenä viime vuotena on opistojen määrä pudonnut 278:sta 206:een ja uusia suuropistoja ollaan kaiken aikaa perustamassa lisää. Luotetaan suuruuden ekonomiaan. Uskotaan säästettävän siinä, ettei joka kuntaan tarvita hallintoa (rehtorinvirkoja).

Suuropistoissa voi kieltämättä olla etuja. Riittävä asukkaiden/asiakkaiden määrä takaa tarjonnan monipuolisuuden. Opistojen yhdistäminen voi kuitenkin lisätä sivistyksellistä eriarvoisuutta. Se harventaa opistopalveluja pieniltä kyliltä, sieltä, missä ihmisillä muutoinkin on harrastusmahdollisuuksia vähemmän kuin suurissa taajamissa. Kaikilla syrjässä asuvilla ei ole omia autoja, joilla lähteä taajamiin. Opistopalvelujen tavoitettavuus kärsii. Opisto ei enää olekaan lähipalvelua. On paha, jos raha on ainoa oikeutus opistoverkoston silmäkoon suurentamiseen. Verkosta putoaa moni pois?

Opistokoon kasvattaminen yli kuntarajojen on merkinnyt myös sitä, että joidenkin opiskelijaryhmien pääsy opiskelemaan on vaikeutunut. Nykyisen internetilmoittautumisen myötä suosituimmat opintoryhmät täyttyvät kymmenessä sekunnissa. Nopeat syövät hitaat. Mahdollisuudet ehtiä kymmenen sekunnin ruuhkaan ovat heikot sillä, jolla ei ole kotonaan nopeaa konetta tai joka ei ole luonnostaan nopeasorminen nörtti. Jalkoihin jäivät mökin mummut ja nakkisormiset.

Petri Salo ja Juha Suoranta hahmottelevat mainiossa kirjassaan *Sivistyksellinen aikuiskasvatus* (2002) suomalaisen aikuiskasvatuksen modernismin kauden kolme pitkää peräkkäistä linjaa: moraalitaloudesta suunnittelutalouden kautta kilpailutaloudeksi, jota Alanen kutsui markkinaperusteiseksi aikuiskoulutukseksi. Siinä aikuiskoulutuksesta on tullut kulutusta muun kulutuksen ohella. Koulutuksen kulutusajattelu on vähitellen syrjäyttämässä erityisesti vapaan aikuiskasvatuksen perinteeseen sisältyvän aikuiskasvatuksellisen lähestymistavan. Kirjoittajat toteavat, etteivät ”sellaiset talouden kielen sanat kuin asiakas, kulutus, konsultointi ja arviointi ole vieraita vapaan sivistystyönkään teksteille. Itse asiassa ne ovat markkinaperusteisen sivistystyön avainsanoja.”

Puhuttaessa vallasta vapaassa sivistystyössä Salo ja Suoranta toteavat, että kaikki kolme aikuiskasvatuksen pitkää linjaa sisältävät hallinnoinnin tai hallintomentaliteetin lisääntymistä, kilpailutalous kuitenkin kaikkein räikeimmin. Elinikäinen oppiminen on valjastettu elinkautisen koulutuksen pakoksi, jossa kansalaisen pitää jatkuvasti uusintaa markkina-arvoaan voidakseen antaa entistä suuremman panoksensa Suomen pärjäämiselle kansainvälisessä kilpailussa ja taloudellisessa kasvussa.

Edellä mainitun tendenssin mukaisesta hallinnoinnista ovat esimerkkinä vaikkapa Parlamentaarisen aikuiskoulutustyöryhmän ideomat suuntaviivaopinnot, joilla pyrittiin ohjaamaan kansalaisopistotyötä valtio-rahamajakajan haluamaan suuntaan. Suuntaviivaopinnot olivat yritys saada vapaan sivistystyön toimijoiden huomio työttömien, syrjäytymisvaarassa olevien ja maahanmuuttajien kouluttamiseen kelpoisiksi ammatilliseen koulutukseen ja sitä kautta työmarkkinakelpoisiksi. Opistoväen suhtautuminen tähän uuteen mantraan oli kaksijakoinen. Osa ryhtyi kuuliaisesti tarkistamaan opetussuunnitelmiaan, mutta osa hämmästeli uusia suuntaviivoja: olihan tähänkin asti tarjottu tietotekniikkaa, kieliopintoja, kansalais-

opintoja ja terveyttä edistäviä opintoja työttömille, maahanmuuttajille ja kaikille kuntalaisille. Opistoissa ei ollut henkilöstöresursseja syrjäytyneiden hakemiseen, koska siihen ei osoitettu valtiovallan taholta taloudellista lisäpanostusta. Toisin oli ammatillisen koulutuksen NOSTE-hankkeessa, jossa paloi viisivuotiskaudella yhteensä 124,5 miljoonaa. Näistä rahoista kansalaisopistot saivat häviävän pienen siivun.

Ongelmana hyväosaiset naiset?

Koulutuksen arviointineuvoston kehittämissuunnitelmassa esitetyssä nykytilan arvioinnissa todettiin, että kansalaisopistojen toimintaan osallistuminen kasautuu koulutuksellisesti hyväosaisille naisille. Kansalaisopistojen kurssitarjonnassa tyydytetään raportin mukaan hetkellisesti ja välineellisesti tietyinä ajankohtana esiin nousevia koulutustarpeita ilman vapaan sivistystyön perustehtävän toteuttamiseen liittyviä tavoitteita. Kansalaisopistojen pitäisi pohtia omaan paikallisuuteensa perustuvaan sivistystehtävään nojautuen uusien osallistujaryhmien (lapset, nuoret, ikääntyvät) huomioon ottamista.

Miten paljon kuulenkaan yllä esitetyissä arvioinneissa miehistä syytöstä siitä, että naiset opiskelevat kaikkea joutavaa ja turhanpäiväistä, mikä ei ole tuottavaa eikä lisää ihmisen markkina-arvoa. Kuka määrittelee opintojen välineellisyyden? Kuka määrittelee, mitkä tavoitteet ovat perustehtävän toteuttamiseen liittyviä?

Opistoissa on oman työhistoriani ajan pätenyt se, että miehet päättävät, millä resursseilla opiskellaan ja naiset opiskelevat. Miehet ovat olleet enemmistönä opistojen johtokunnissa, opetus- ja sivistyslautakunnissa, ministeriöissä, arviointineuvostoissa ja eduskunnassa päättämässä siitä, millä resursseilla opistotoimintaa pyritetään.

Kansalaisopistossa on koko opistotoiminnan olemassaolon ajan ollut selvä opiskelijoiden naisenenmistö, naisvalta, jos asia niin halutaan nähdä. Miesten osuus opiskelijoista on vain noin viidennes. Naisenemmyys koskee myös päätoimista henkilöstöä ja opettajakuntaa. Kun 1980-luvun alussa halusin ryhtyä selvittämään, mistä kansalaisopistojen naisenenmyys oikein johtuu, totesin, ettei tutkimusretki ollut helppo. Oli selvästi nähtävissä, että opetusohjelmat suosivat naisia? Ilmeisesti naiset ovat halukkaampia kehittämään itseään. Jatko-opintotyöni otsikoin kysymällä, miksi miehillä ei ole sivistystarvetta? Nimitys ei ollut kaikenkin oikein korrekki. Aikuiskasvatuksen professorina tuolloin ollut Matti Peltonen sanoi:

Kultaseni, miksi sinä tuommoista asiaa tutkit? Eihän siinä ole mitään tutkimista – naisethan ovat geneettisesti ekspressiivisempiä kuin miehet! Ihmettele jotain muuta. Maailmahan on täynnä paljon mielenkiintoisempia tutkimusaiheita...

Millainen on tämä kansalaisopiston naisopiskelija?

Hän on vaatimaton. Hän ei juuri pidä meteliä opiskelustaan. Hän sanoo sitä henkireiäkseen, koska se on vastapainoa työlle ja perhe-elämälle. Opintoryhmä on hänelle vertaisryhmä, josta löytyy ystäviä ja tuttuja, joiden kanssa voi vaihtaa ajatuksia monenmoisista asioista siinä kieltenopiskelun tai jumpan lomassa. Hän iloitsee oppimisestaan ja hänen itsetuntonsa vahvistuu. Omassa lähipiirissään hän on arjen vaikuttaja.

Hän ei kuitenkaan helposti nouse barrikadeille, jos säästöt uhkaavat lakkauttaa hänen opintoryhmänsä. Hän ei kirjoita paikallis-, saatikka valtakunnanlehtiin. Hän ei tunne ketään päättäjistä ja vierastaa ajatusta kunnallispoliittisesta asioihin vaikuttamisesta: päättäköön

ne, jotka haluavat olla esillä. Hän ei kiinnosta lehdistöä eikä hänestä ei tehdä lööppejä. Hän vain nyt kerta kaikkiaan ei ole yhtään mediaseksikäs.

Tällaisia keski-ikäisiä naisia on opistoissa paljon. He osaavat kyllä vaatia hyvää opetusta ja antaa palautetta, mikäli eivät ole opetukseen tyytyväisiä, mutta he eivät kerro suoritusistaan ja onnistumisesta perhepiiriään laajemmin. Siksi heidän opiskelusta saamansa merkityksellisyys, hyvä olo tai arjen ymmärryksen paraneminen jää liike-elämän turbomiehiltä noteeraamatta. Ja sitä, mikä jää piiloon, ei osata myöskään arvostaa. Opiston naisilta puuttuu valtaa vaikuttaa opiskelunsa resurssien parantamiseen. Heihin suhtaudutaan hyväntahtoisesti, heitä saatetaan kuunnellakin mutta heidän esityksiään ei oteta todesta. Ehkä parannuksia jopa luvataan, mutta niitä ei koskaan toteuteta.

Eräs mieskollegani sanoi jo parikymmentä vuotta sitten, että opistojen naiset ovat todella hyväosaisia miehiin nähden. Opistojen ryhmissä ”akkojen lätinä” on juuri sitä elämämaailman kommunikaatiivista reflektointia, minkä tärkeydestä Jürgen Habermas puhuu. Tarvitaan arkista yhteyttä ja yhteisöllisyyttä, jotta voisi pysyä mieleltään terveenä armottomassa systeemimaailmassa.

Rooli jako odottaa miehiltä enemmän teknis-taloudellista välttämättömyyden rationaliteettia, joka joudutaan sisäistämään armeijan koirakoulussa. Osattomina he kokevat opistojen ryhmissä tapahtuvan arkea jäsentävän keskustelun kadehdittavaksi, asiaksi, jonka arvo pitää mitätöidä. Salo ja Suoranta viittaavat samaan ilmiöön puhuessaan arkipäivän tekijästä:

Arkipäivän tekijän vähäinen mielenkiinto konsensushakuista korkeantason politiikkaa kohtaan ei ole merkki passiivisuudesta, vetäytymisestä tai egoistisesta individualismista. Arkipäivän tekijä toimii paikallisesti, epämuodollisesti, pienimuotoisesti ja tilannekohtaisesti. Toiminta on matalaprofiilista, monimuotoisuudesta ja erilaisista näkemyksistä energiaa ammentavaa arkipolitikointia.

Edelleen he viittaavat naisten taitoon toimia negatiivisina kuluttajina, tehdä eettisiä, poliittisia valintoja. Naisilla on kyky tiedostaa ja hahmottaa riskiyhteiskunnan riskit miehiä kokonaisvaltaisemmin.

Työnohjauskoulutuksessani sain haltuuni uuden käsitteen: työyhteisön hahmo. Siinä on kyse tunnemaailmasta, joka välittyy asiakaskunnasta. Työyhteisö ryhtyy ikään kuin kantamaan asiakkaiden tunnekuormaa, mikä on omiaan amputoimaan työyhteisöä perustehtävänsä toteuttajana. Olen monesti tullut pohtineeksi, olemmeko me kansalaisopistojen opettajat ja rehtorit mahdollisesti ”imaisseet” asiakkaittemme tunnemaailmasta itsemme vähätelyn ja väärän vaatimattomuuden. Siksi emme kykene argumentoimaan kansalaisopiston merkitystä ihmisten ja yhteisöjen hyvinvoinnille kilpailun koulutusmarkkinoilla?

Pitäisikö kansalaisopistoväen irtisanoutua huonosta itsetunnosta ja väärästä vaatimattomuudesta, jota Esa Saarinen ja Kirsti Lonka kutsuvat osuvalla nimellä itsepalvelumankeli. Olemmeko me kansalaisopistojen työntekijät liian usein saaneet henkisesti turpiimme, emmekä siksi enää osaa jämäkästi julkisuudessa sanoa tekevämme yhteiskunnallisesti merkittävää työtä. Mankeloimmeko itsemme ja litistämmekö ylpeytemme omasta työstämme vähäpätöiseksi, vaikka sisimmässämme tunnemme työmme arvon?

Timo Toiviainen kirjoittaa *Vapaan sivistystyön visioissaan* (2002) samasta asiasta seuraavasti:

Sivistystyö on liian vaatimatonta. Se on jäänyt kyyhöttämään paikalleen ikään kuin se olisi jotain mitätöntä. Kuitenkin sen piirissä tapahtuu suunna-

ton määrä sellaista toimintaa, johon mikään muu järjestelmä ei pysty. Vaativuus omista saavutuksista ei kaunistu. Päinvastoin se merkitsee käyttämättömyyttä tilaisuutta näkyä ja samalla valvoa omaa etuaan.

Kovenevan kilpailun kurimus

Emilia Valkonen ja Juha Kauppila ovat selvittäneet artikkelissaan ”Sivistyksen keidas vai formulatalli” yhden kansalaisopiston henkilökunnan kokemuksia markkinaperusteisesta aikuiskoulutuspolitiikasta osana opistotoimintaa. Henkilökunnan haastatteluista he poimivat monia perustavaa laatua olevia muutoksia, jotka tuntuvat arkityössä kilpailun kovene- misena, hallinnon kasvamisena opetustyön kustannuksella ja tulospainneiden lisääntymise- nä. He kuvaavat opisto-opettajan roolin muuttuneen opetustyötä tekevistä opettajasta suunnittelu- ja hallintotyötä tekeväksi, ainealueensa suorituskykyisyyttä kehittäväksi sopeutu- jaksi, jonka on mukauduttava toistuviin tehokkuuspaineisiin ja epävarmuuden ilmapiiriin.

Johtopäätöksissään kirjoittajat toteavat, että sivistyksen ja oppimisen päämääristä on siirrytty kilpailun ihannointiin, jossa liiketoiminnan idea ja oman edun tavoittelu asetetaan muiden päämäärien yläpuolelle. He viittaavat myös siihen, että opistojen neljä vuotta voi- massa ollut laatukilpailu ja sen palkintona annettu lisärahoitus voi osaltaan tukea opiston sisäistä kilpailuhenkisyttä kannustamalla opistoa ja opistolaisia entistä voimakkaammin oman suorituskyvykkyyden ja tuloksellisuuden parantamiseen toiminnan kehittämisen kautta.

Kansalaisopistojen arviointi- ja laatujärjestelmät ovat käsitykseni mukaan tuoneet opis- tojen keskuuteen byrokratiaa, kilpailua, pullistelua ja kyräilyä, asioita, joita ei aikaisemmin ole yhtä selvästi esiintynyt. Asian voi ilmaista habermasilaisittain siten, että tätä kautta systeemimaailma yhä enemmän tunkeutuu elämismaailmaan. On murheellista, että jälleen on luotu systeemimaailman rakennelma, joka kolonialisoi elämismaailman ja jolla ei ole mitään tekemistä elämismaailman sivistysajatuksen toteutumisen kanssa.

Olen alusta saakka vierastanut em. kansalaisopistojen laatupalkintokilpailua. Mielestäni on käsittämättömyyttä panna maan eri puolilla toimivat, resursseiltaan hyvin erilaisessa asema- sa olevat opistot absurdiin keskinäiseen kilpailuun, jossa voittajat ovat tähän asti monien mielestä olleet pienen hyväveliryhmän jäseniä. Kilpailun suosio ei ole ollut suuri: useina vuosina hakijoiden joukko on jäänyt alle kymmenen. Kilpailu ei niinkään tuo esille opistos- sa tehtävän työn laatua vaan sitä, millaisella verbaaliakrobatialla henkilöstö on tehnyt työ- tään uskottavaksi.

On kysyttävä, onko muoto tärkeämpää kuin sisältö? Viekö systeemi hengen elävältä sivistystyöltä? Mistä löytyy, vallankin pienissä opistoissa, se henkilöstö, jolla on aikaa kir- jata oikeaoppisesti ja itseään isommasti yhdeksän laatupalkintokriteerialueen loistavia saa- vutuksia? Eikö sittenkin tärkeämpää ole jaksavan ja motivoituneen henkilöstön tuella tehtävän hyvän opetuksen toteuttaminen?

Nyt kuulen kollegojen hymähtävän: happamia, sanoi kettu...Toden totta: olen hakenut opistolleni laatupalkintoa kahdella ensimmäisellä kierroksella. Sitten päätoimiset opetta- jamme olivat sitä mieltä, ettei hakemisessa ole mitään mieltä. Huojentuneena olen jakanut heidän kanssaan tämän ajatuksen. Toki aina on ollut opistojen keskinäistä kilpailua ja sen synnyttämää kademielta. Aina on ollut vertailua. On vertailtu valtionosuustuntimääriä, vii- me vuosina myös maksupalvelukoulutuksen tuntimääriä ja katsottu, ken on meistä kaune- hin. Mielestäni kansalaisopistoissa tehdään laatukilpailusta riippumatta kautta Suomennie- men enimmiltään tärkeää työtä, jolla on niin yksilön kuin yhteisönkin kannalta merkittäviä tuloksia hyvän elämän tavoitteen näkökulmasta. Saman totesivat Jyri Manninen ja Saara

Luukannel vaikuttavuusraportissaan, jossa he nostivat esiin monia opiskelun tuottamia hyötyjä ja elämän hyvyyksiä.

Monissa kansalaisopiston opintoryhmissä toteutetaan elämän mielekkyyden rakentamista. Olen tänä työvuonna ollut opiskelijana englannin kielen ja kuvanveiston ryhmissä. Molemmissa jäsenetään arjen kokemuksia, arvioidaan ja arvostellaan poliittisia päätöksiä ja päättäjien ratkaisuja koskivat ne sitten vanhustenhuoltoa, terveyskeskusjonoja tai lasten huostaan ottamisen problematiikkaa. Molemmissa ryhmissä on onneksi myös miehiä osallistumassa akkojen lätinään.

Taideaineet ja käsityö - aivojen kehittäjät

Kansalaisopistoissa opiskellaan ja harrastetaan erittäin paljon taideaineita, musiikkia ja käsityöaineita. Harrastamista on pidetty vähempiarvoisena kuin tiedollista opiskelua. Kuitenkin jokaisen harrastamisen avulla syntyneen taidon takana on tiedollinen komponentti. Pään pitää tietää ja tuntee, jotta käsi osaa tehdä.

Uusi käsite eksteelligenssi tarkoittaa sitä, että se voi ulkoistaa intelligenssin luomat ajatukset tuottamalla ihmisten välisen vuorovaikutuksen kautta tarinoita, satuja ja kansankulttuuria, kuten esineitä, vaatteita, kuvataidetta, lauluja ja tietokoneohjelmia. Aivotutkija, neurologi Kiti Müllerin mukaan viime aikoina on julkaistu mielenkiintoisia tutkimustuloksia siitä, miten liike, vaikkapa käsillä tekeminen, edistää myös teoreettisten asioiden oppimista. Käytännön työssä tapahtuva uuden oppiminen näyttää sopivan useille aikuisopiskelijoille ja antavan oppimiselle konkreettisen merkityksen ja motivaation. Elinikäistä oppimista tukee se, että ihminen jatkuvasti ”altistuu” oppimistilanteille.

Myös Kirsti Lonka korostaa käsitöiden ja taiteen kehittävän aivoja. Professori Sinikka Pöllänen mukaan käsityön avulla voidaan nostaa alitajuista psyykkistä materiaalia tietoisuuteen tai eheyttää psyyken rakennetta ja parantaa minäkuvaa. Käsityö voi myös toimia stressin ja kiireisen elämäntahdin keskellä rentoutumisen oppimisen välineenä. Käsityöprosessi voi johtaa voimaannuttavaan flow-kokemukseen, mikä voi nostaa hallinnan tunnetta. Tällöin ihminen kokee iloa oppimastaan, tuntee virkistyneensä ja olon tasapainoiseksi ja onnelliseksi. Ihmisellä on edelleen tarve toteuttaa olemistaan tekemällä käsin.

Opetusministeriö julkisti tammikuun lopussa asiantuntijaryhmän raportin Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia. Vaikka raportin tilaaminen olisikin jälleen eräs yritys saada suomalaisista vielä terveempiä, kulutusorientoituneempia ja tuottavampia, on tärkeää, että taide ja kulttuuri on nostettu kansalaisille tärkeiden asioiden joukkoon. Visio – manifesti vuoteen 2015 julistaa toimintaohjelman tavoitteeksi terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen kulttuurisin keinoin sekä osallisuuden lisäämisen yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan tasoilla. ”Jokaisella on oikeus ja tasa-arvoinen mahdollisuus itse tehdä taidetta ja osallistua kulttuuritoimintaan riippumatta asuinpaikasta, elin- tai työympäristöstä, halunsa, toimintakykynsä ja luovien voimavarojen mukaisesti, koko elämänsä aikana, myös vaihtuvissa elämäntilanteissa ja yhteisöissä.”

Irti pakkosuorittamisesta ja pisteiden keruusta

Viime vuosina on paljon ollut esillä osaamisen ja opitun tunnustaminen. On esitetty, että myös kansalaisopistojen kursseista voitaisiin saada opintopisteitä, jotka sitten saataisiin lukea hyväksi vaikkapa erilaisiin opinahjoihin haettaessa. Tällaisiin ajatuksiin tulee suhtautua hyvin kriittisesti. Mielestäni kansalaisopistojen tulee säilyä oppilaitoksina, joissa ei tar-

vitse kilpailla paremmuudesta, suorituksista tai opintopisteistä. Niissä kieliä opiskeleville tai taideaineita ja käsitöitä tekeville aikuisille tulee edelleen sallia itseisarvoinen tekeminen, jossa voi parhaimmillaan mennä flow-virran vietäväksi, voimaantua ja valtaistua ilman suorittamista ja onnistumisen pakkoa. On tärkeätä, että onnistumisen määrittely ja valta säilyvät toimijoilla itsellään.

Toivottavasti kulttuuria ei Opetusministeriön tuoreen raportin tausta-ajattelussa pidetä pelkästään kvalifikaationa, joiden avulla ihmisiä ohjailtaisiin ja kontrolloitaisiin. Toivottavasti kulttuuri nähdään itseisarvona, joka parantaa heidän elämänlaatuaan, tuo siihen ilon ja onnen hetkiä sekä antaa ihmisille onnistumisen kokemuksia ilman kvalifikoitumisen tai suorittamisen pakkoa.

Reportissa kansalaisopistot mainitaan muutamaan kertaan. Kansalaisopistoissa on jo nykyisellään vahva kulttuurin eri alueiden opettamisen osaaminen. Sitä ja opetuksen materiaalisia resursseja on vahvistettava ja suunnattava tarpeellista lisärahoitusta kansalaisopistoille kulttuurin ja taiteen laajentamiseen mahdollisimman monen ihmisen saavutettavaksi. Kansalaisopistot voivat valtaistaa aikuisopiskelijat käsityön ja taiteen avulla.

Postmoderni kulkuri löytää kaverin

Postmodernin maailman eräs tunnusmerkki on ihmisen yksityistyminen. Se usein merkitsee myös ihmisen yksinäisyyttä. Voidaan sanoa, että moni postmoderni kulkuri on vailla kave-reita. Hän etsii kaveria yhä useammin verkosta.

Vaikka verkko-yhteisöllisyys on tullut erityisesti nuorempien ikäluokkien uudeksi tavaksi löytää samoin ajattelevia, liittyä ja tuntea kuuluvansa yhteen monien, koko maailmassa samoista asioista kiinnostuneiden kanssa, uskon, että kasvokkainen kontakti on silti vielä tärkeää. Ihminen tarvitsee toista ihmistä lähellä ja läsnä olevaksi. On hyvä puhua yhdessä, mutta on hyvä jakaa ja kokea yhdessä myös hiljaisia hetkiä. Vaikka verkossakin voidaan toimia tässä ja nyt, on kontaktin autenttisuus vahvempi kasvokkaisessa kohtaamisessa.

Kansalaisopiston jokaisessa opintoryhmässä tämä voima näyttäytyy joka päivä tuhansissa ja taas tuhansissa oppimistilanteissa. Kun maalaa taulua ja toinen pysähtyy katsomaan työskentelyä, mahdollisesti sanoo työstä jotain, syntyy tunne yhteisestä kokemisesta tässä ja nyt ja se siivittää tekemistä. Kun vieraan kielen keskustelutilanteessa pareittain etsitään ja löydetään, vaikka kömpelöstikin, yhteisymmärrys, syntyy huumorin ja luottamuksen lämmin ilmapiiri. Sellaisia kontakteja ihminen, biologiselta perimältään laumaeläin, kaipaa. Markku Hyyppä väitti jo vuosia sitten, että yhteisöllisyys ja kuorolaulu pidentävät ikää ja lisäävät onnellisuutta. Kukapa kansalaisopistoihminen tuohon väittäisi vastaan.

Miten maailma haastaa meitä opistojen toimijoita muuttumaan?

On arveltu, että kansalaisopistot ovat monopolinsa menettäneitä koulutusinstituutioita. Näen kuitenkin, että ne edelleen ovat tarvittavia julkisen kohtaamisen paikkoja ja tiloja. Toivon, että ne yhtenä osapuolena ja riskinottajina ovat tulevaisuudessa toteuttamassa sivistyksellistä aikuiskasvatusta ja tukemassa aikuisia saavuttamaan autenttisuuden hetkiä.

Se edellyttää meiltä kansalaisopistojen toimijoilta omien arvojemme julki tuomista sekä rohkeutta puolustaa itseisarvoisen opiskelun ja harrastamisen oikeutusta ja niiden tuottamaa mielihyvää. Se edellyttää meiltä ”kissanhännän nostamista”, oman työemme arvon tunnustamista ja ylpeyttä siitä merkityksellisestä työstä, jota opistoissa teemme. Se vaatii meitä itseämme valtaistumaan jotta voisimme ohjata opiskelijoittemme valtaistumista.

Useimmat kansalaisopistojen opettajat ovat ylpeitä työstään ja opintoryhmistään. He iltatoisensa jälkeen näkevät, millaisia merkityksiä opiskelu antaa osallistujilleen. He kokevat tekevänsä arvokasta ja laadukasta työtä. Onneksi he saavat edes opiskelijoiltaan voimaannuttavaa palautetta opetuksensa onnistumisesta.

Riitta Miettinen, s. 1947

VTM Helsingin yliopisto 1975.

Hausjärven kansalaisopiston rehtori 1979-1991.

Kuntakoulutus Oy kouluttaja ja koulutuspäällikkö 1990-1993.

Hyvinkään kansalaisopiston rehtori 1993, eläkkeelle tammikuussa 2011.

Lukuisia luottamustoimia: Hausjärven kunnanvaltuutettu, ja kunnanhallituksen jäsen, Hyvinkään kaupunginvaltuutettu, jäsenyyksiä ympäristö-, rakennus- ja teknisessä lautakunnassa. Kolumnistina lehdissä ja kirjallista toimintaa.

Partiotoiminnasta II luokan Mannerheim-solki.

SDP:n kultainen ansiomerkki, Suomen Valkoisen Ruusun Ritarikunnan 1. luokan mitali kultaristein.